

HM Társadalmi Kapcsolatok és
Háborús Kegyeleti Főosztály

Elfeledett emlékezet – debreceni első világháborús katonasírok és temetőik

Szerző: Debreceni hadisír kutatócsoport

Lektor: Dr. Mazsu János

Kiadó: MH 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára

Kézirat lezárva: 2015. május 16.

A kiadásért felel: Martinkovits Katalin

Debrecen, 2015.

ISBN: 978-615-80249-1-4 ö

978-615-80249-0-7

Előszó

A Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandár mindig kiemelt figyelmet fordított a hagyományápolásra, a katonaelődök emlékének megőrzésére. A történelem harcaiban a haza védelmében elesett katonák tisztelete erkölcsi parancs minden közösség és minden katona számára. E szellemben született meg a most kiadásra kerülő dokumentumtár is, amely a dandárnál folyó többéves kutatómunka eredménye.

A háromkötetesre tervezett kiadványunk első kötete a Nagy Háború Debrecenben nyugvó áldozatainak állít emléket. Magyar királyi, közös császári és királyi, osztrák Landwehr, német, porosz alakulatok katonái, orosz, olasz, szerb, román hadifogoly és civil áldozatok kapták meg a végtisztességet a város temetőiben. Sok-sok név, a nevek mögött temérdek fiatalon derékba tört élet, fájdalom, családi és egyéni tragédia húzódik. A katonák teljesítették kötelességüket, harcba indultak saját országaik igazáért, amíg egy, a fronton szerzett sérülés, vagy a lövészárkok embertelen körülményei miatti betegség, illetve a hadifogolytábor egészségtelen, zsúfolt viszonyai között fellángoló járványok meg nem akadályozták őket ebben.

Az első világháború Debrecen kórházaiban, hadifogolytáborában elhunyt halottait a város nyolc felekezeti temetőjében, emellett az 1915-ben megnyílt Hősök Temetőjében és az Orosz Hadifogoly-temetőben helyezték végső nyugalomra. Mára már csak e két utóbbi, és az izraelita temető maradt fenn. A felekezeti temetőket a köztemető megnyitása után bezárták, területük a rohamosan növekvő városiasodás áldozata lett, az egykor itt nyugvó hősök lassan-lassan „névtelenné” váltak.

E kiadvánnyal szeretnénk neveiket, emléküket, egykori temetőiket megőrizni az utókornak, s fejet hajtani valamennyi katonahős emléke előtt, függetlenül attól, hogy melyik oldalon áldozták életüket a hazájukért.

Takács Attila dandártábornok
parancsnok

Bevezető

A debreceni katonasírok kutatása a Bocskai-dandár könyvtárában folyó műhelymunka keretében zajlik még ma is. A helytörténeti, hadtörténeti információk összegyűjtését napjainkban már egyre több internetes forrás teszi könnyebbé, például a különböző országok nemzeti könyvtárainál digitalizált többnyelvű, interneten is elérhető sajtótermékek, a folyamatosan digitálisan is megjelenő ezredalbumok, a veszteséglisták, tudósítások a sebesültekről, sérültekről kiadványok, illetve Debrecen város online elérhető halotti anyakönyvei. A város közgyűjteményeivel kialakult munkakapcsolat révén is gyarapszik helytörténeti, hadtörténeti adatbázisunk.

A munka nem volt egyszerű, az egykoron nagyszámú temetők temetőfőkönyvei hiányoznak, kezdetben csak néhány kéziratot forrás állt rendelkezésünkre. Ezek az ismeretlen időpontban készült nyilvántartófüzetek a Hősök Temetőjében eltemetettekről nyújtanak némi információt. A nyilvántartás soraiban a sírszám, az elhunyt vezetéknéve, utána a temetés napja, majd a keresztnév, az eltemetett életkora és a csapattest azonosítója szerepel. A folyamatos írásmóddal felvezetett füzetek minden bizonnyal utólagos tisztázatok. Erre utal az a tény, hogy a táblák és azon belül a sorok és sírok emelkedő sorszáma nem követi a temetések időrendjét. A nyilvántartó füzetekben lévő névsorok készítési célja, de az eredeti adatforrás sem ismert. Feltételezhetően a városi temetőcsősz korabeli feljegyzésein alapulhatott, amelyek viszont nem maradtak az utókorra. A füzetek alapján a temetői parcellák számozása, azokon belül a sorok és a sírok rendje viszonylag jól követhető a helyszínen, miután a fejkövekre vésett és a listákban szereplő név zömmel egyező. E temető adatainak feldolgozásához volt még egy gépirásos, ún. „Nemzetőrjegyzék” is.

A város felhagyott kegyeleti temetőit a 30 éves nyugalmi idő lejárta után felszámolták, sajnos csekély, vagy teljesen hiányzó dokumentálás mellett. Az általunk vizsgált veszteséglisták, továbbá Zoltai Lajosnak, városi múzeumőrnek, a katonai temetőkről készült kutatási jelentése szerint is kiterjedt katonai temetőrészek voltak pl. a Hatvan utcai református temetőben és a katolikus temetőben is. Arról vannak források, hogy pl. a Hatvan utcai temetőben volt katonasírokat egészen a 2. világháborút követő időkig gondozták. Későbbi exhumálásokra újratemetésekre szintén utaltak források, de csak néhány esetben. E temetők esetében maga a helyszín sem segíthetett. Az Orosz Hadifogoly-temetőben a tömegsírokban eltemetettek adatai teljesen ismeretlenek voltak, a 208 egyéni sír sem létezik ma már, a temető 1989-es felújításakor elhelyezett sorjelző kövek, csak a neveket adták meg. Ezért e temetők adatainak feltárása teljesen reménytelennek látszott.

Ekkor kaptunk segítséget a Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályától. A Főosztály hathatós szakmai támogatásával tudtuk tevékenységünket mélyíteni és szélesíteni. Adataink törzsét az általuk rendelkezésünkre bocsátott Bécsi Hadilevéltárból származó I. világháborús temetőkataszterek adatai képezték. Ehhez jött a Hősök Temetője, Orosz Hadifogoly-temető és az Izraelita temető estében a helyszíni felmérés, és az esetlegesen meglevő kéziratok források. Majd a meglevő adatok kiegészítése következett a veszteséglisták, tudósítások a sérültekről és sebesültekről listák, végül Debrecen város digitalizált halotti anyakönyveinek másodpéldánya alapján. Zoltai Lajos temetőfelméréseinek dokumentumait a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei Levéltára bocsátotta rendelkezésünkre.

Az eredményt (6200 rekord) különböző listázásban az adattár tartalmazza. Ez a munka még jó ideig nem állhat meg, a kézirat lezárása óta (2015. május 16.) újabb, a Bécsi Hadilevéltár által közzétett forrásra bukkantuk. A források alapján egyes adatok helyesbítése a kiadvány második kötetében várható.

Az adatolási munka elindítója dr. Lippai Péter ezredes, a Honvédség és Társadalom Baráti Kör Debreceni Szervezetének korábbi elnöke. A Honvédtemető és Hősök Temetőjének kutatásvezetője Papp József - Koós Károly és Podmaniczky díjas - helytörténész, az adatfeltárás oroszlanrészét Csákvári Sándor hadisírgondozó történész, a Bocskai-dandár főelőadója végezte. Az izraelita temető helyszíni adatfeltárását, fotódokumentációját v. Csizmadia József és v. Csizmadia Józsefné készítette. A német veszteséglisták átvizsgálása Horváth Attila helytörténeti kutató feladata volt. Az adatok összegyűjtése, pontosítása, kiegészítése a könyvtárban folyó műhelymunka keretében történt. Az adatok informatikai feldolgozása, az adatbázis keretprogramjának elkészítése Ilyés Imre ömt. őrnagy, nyá. rendőr alezredes munkájának köszönhető. Levéltárszakmai segítséget a MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltár főlevéltárosától, Dr. Kovács Ilonától kaptunk és kapunk. A munka szakmai koordinátora, munkánk lektora dr. Mazsu János a történettudományok kandidátusa, egyetemi docens.

Martinkovits Katalin
könyvtáros

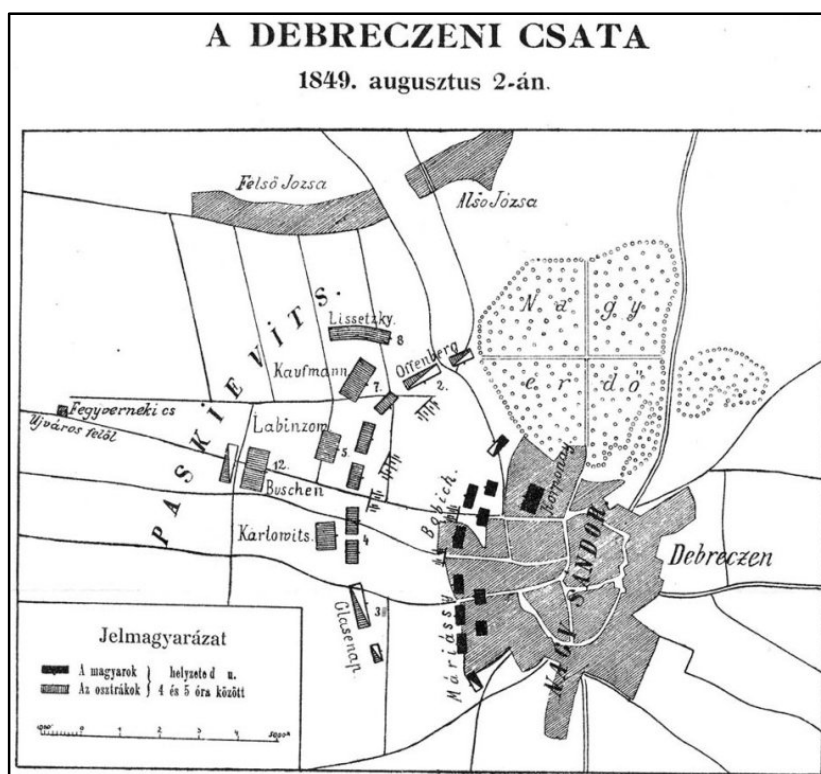
Ma is létező és egykori debreceni első világháborús temetők

(Csákvári Sándor - Horváth Attila - Martinkovits Katalin - Papp József)

Debreceni Honvédtemető és Hősök Temetője

A honvédtemető létrejötte

1849-ben a szükség hozta létre. A kormány öthónapos vendégeskedése június 4-én ért véget. A civiseket júniusban kolera sújtja, majd július 2-án már Paskievics üzenetét olvassák fel a közgyűlésen. A nyomasztó hangulatot tovább fokozta Cseodajev, orosz tábornok levele, aki kifejtette, hogy „Magyarország városai közül leginkább Debreczen bűnözött Ferencz József fejedelme s királya ellen”¹, s ezért – Paskievics álláspontja szerint – a város általa elfoglalandó. Mellékesen 20 ezer pozsonyi mérő lisztet és ezer előfogatot követelt 24 órán belül. A közgyűlés nyomban küldöttséget indított az oroszokhoz, tudatva velük a feltételek elfogadását. Végül Cseodajev, a város megszállása után valamennyit engedett követeléséből: lisztből és fogatból megelégedett akkora mennyiséggel, amennyit a város teljesíteni tud, különben „öszve lövöldöztetni fog”.² Néhány nap múlva távoztak, de ez már nem tudta a

A debreceni csata vázlata Forrás: DKA 026495

kialakult elkeseredettséget enyhíteni. Ezután

következett 1849. augusztus 2-a. Nagysándor József vezette magyar 1. hadtest és a Debrecen alatt csatlakozott Korponay ezredes különítménye alulmaradt a többszörös orosz túlerővel szemben.³ A városközponttól 4–5 kilométerre lefolyt ütközet a Köntösgát (mai Balmazújvárosi út) északi és déli legelőin, a Nagyerdőig húzódó Nyulas legelőjén, illetve a Köntöskert, valamint a

¹Vasárnapi Újság [időszaki kiadvány] / Arcanum Adatbázis Kft.; felelős szerkesztő Pákh Albert. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 8. évf. 7. sz. (1861. február 17.) Országos Széchényi Könyvtár, 1861.

²Antal Tamás: Debrecen szabad királyi város közgyűlése 1849-ben és 1861-ben. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVII. szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 2000/2002. 139-174.

³Erőss Vilmos: A harmadik út felé: Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Budapest, Lucidus K., 2006. 63. p.

Csigekert északi kerítésénél folyt le.⁴ A csatában részt vett a 116. honvéd zászlóalj is. A csapat a császári és királyi 39. gyalogezred 3. zászlóalja volt.⁵ A katonaáldozatokon kívül alighanem polgári veszteség is keletkezett, mivel a lakosok igencsak nagy számban - nehezen megfeythető okból - megjelentek a csata színhelyén. A magyar lovasság megroppanva a túlerő alatt, átgázolt a saját gyalogság egy részén, és a hívatlan közönségen, majd részben a városon keresztül többé-kevésbé rendezetten menekülni kényszerült. A csata után az oroszok a csatateret három napig elzárták.⁶

Az augusztusi rekkenő hőségben napokra lezárt csatater igen nagy járványveszélyt jelentett, ezért a negyedik napon a halottakat a mezőrendőr kapitányi hivatallal szedették össze. A csatater közelében, a Csigekert nyugati sarkánál lévő Csigedomb oldalában kialakított közös sírba temették el 112 honvéd és 634 orosz katona holttestét. A csata honvéd, de főleg az orosz veszteséget illetően a különböző források rendkívül ellentmondásosak. Abban viszonylagos egység van, hogy a csata utáni napokban, az itt elhantoltakon kívül még kb. ezerre tehető a városban, kolerában elhunyt orosz katonák száma. Temetésükkel kapcsolatban nincs pontos adat, de őket is minden bizonnyal ebben a tulajdonképpen járványtemetőként létesült új temetőben helyezték végső nyugalomra⁷ Végtisztességet természetesen a város más (nagy számú) temetőjének bármelyikében kaphatott bárki, hiszen az orosz csapatok egészen napestig folytatták a menekülők üldözését, s eközben is többen életüket veszítették.⁸

A temető az első világháború kitöréséig

Forrás: Vasárnapi Újság 8. évf. 25. sz. 1861. jún. 28.

A derék debreceni cívisek lelkesen ápolták 1849. augusztus 2-ának emlékét. Egy emberként fogtak össze azért is, hogy valamiféle emléket állítsanak egy, Debrecen határában menekülés közben elesett honvéd huszárszázados sírjára. A Vasárnapi Újság 1861. február 17-i száma is beszámol a kezdeményezésről. Az elesett huszárszázados neve már akkor sem volt tisztázott, bizonyos Szarka vagy Zárka kapitányt emlegettek, de a sírt nagy tisztelettel ápolták a debreceni

⁴ Papp József: Bevezető In: Honvédtemető, Hősök Temetője. A debreceni Honvédtemető (szerkesztő: Orosz Tamás) Debrecen, 2004. 3-15. pp.

⁵ 9 Erőss Vilmos: A harmadik út felé: Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Budapest, Lucidus K., 2006. 63. p.

⁶ Erőss Vilmos: Ua. 92. p.

⁷ Honvédtemető, Hősök Temetője. A debreceni Honvédtemető (szerkesztő: Orosz Tamás) Debrecen, 2004. 3-15. p.

⁸ Szűcs István: 1849. augusztus 2-ika emlékére In: Csokonai-lapok [időszaki kiadvány] : szépirodalom és társasélet közlönye szerkesztő Orbán Pető. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 12. (1850. augusztus 10.) – Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 1850. 90-93. pp.

polgárok.⁹ Ugyancsak ebben az évben, a lap június 23-i számában megjelent cikkben pedig már a Marschalkó János által készített emlékmű tervét mutatják be.¹⁰ A síremlék elkészült, de az alkotmányos korszak bukása miatt felállítani már nem tudták. „A kőszobrot Vécsey Imre építész raktárába falazták be, még a rendőri nyomozás sem tudta hollétét felderíteni.”¹¹ Ünnepestélyes felavatása csak a kiegyezés évében, 1867. augusztus 2-án történhetett meg. Nem az eredetileg tervezett helyére került, hanem a Református Kollégium előtti Emlékkertbe. Csak a csata 50. évfordulóján helyezték át a Honvédtemetőbe. Mivel a '48/49-es hősokeket tisztelő debreceniek a honvédek

1. ábra Forrás: www.dvbk.hu

sírdombját rejtő temetőt is szorgalmasan látogatták, ezért igyekeztek itt is egy honvédemléket emeltetni. 1884/85 fordulójára hozta elérhető közelségbe szándékuk megvalósulását.

A „Debreczen” c. újság 1885. január 19-i számában Teleki Sándor, K. Tóth Mihály és Csutak Kálmán honvédezredes

Honvédemlék Forrás: www.dvbk.hu

vezetésével zajló megbeszélésen elfogadott felirat teljes szövegét közzétették, megemlékezve Boros Sándor áldozatkészségéről is, mind az anyagiakat, mind az egyéb munkát tekintve.¹² Az emlékműavatás eseményeit így adja vissza a lap: „1885. március 15-én a debreceni sírkertben húszezer ember gyülekezik. A tömeget rendőrkordon szorítja vissza. Szemben a rendőrszakasszal 13 öszi, nemzeti karszalagos férfi,

valamennyien öreg, 48-as honvédek. A négy méter magas

vörösmárvány emlékműhöz küldöttségek lépnek. Érkezik Arad, Szatmár, Szabolcs, Budapest koszorúja. A hatalmas sírkövet az 1849. augusztus 2-iki csata hőseinek, Nagy Sándor

⁹ Vasárnapi Újság [időszaki kiadvány] / Arcanum Adatbázis Kft.; felelős szerkesztő Pákh Albert. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 8. évf. 7. sz. (1861. február 17.) Országos Széchényi Könyvtár, 1861.

¹⁰ U. o..

¹¹ Balogh István: Városépítészeti törekvések a XX. században In: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 40. szám Debrecen, 1982. 15. p.

¹² Korompai Gáborné: A szabadságharc emléke a XIX. századi debreceni hírlapokban In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Közlemények 26. sz. Szerkesztők: Korompai Balázs, Korompainé Szalacsi Rácz Mária, Radics Kálmán, Szabadi István, Gáborjani Szabó Botond. Debrecen, 2001. 303-315 p.

tábornok katonáinak emlékére közadakozásból emelte a város lakossága ...”¹³ Debrecen ugyanekkor alighanem az első március 15-ét is ünnepelte, hiszen az üzletek zárva tartottak, a templomokban ünnepi istentiszteletekre került sor, a város nem kisszámú tanulóifjúsága pedig egy emberként jelent meg a temető fái alatt.

Debreceni Hősök Temetőjének ünnepélyes megnyitója 1915-ben

1849-ben mai területének kisebb része került használatba. A domb Honvédtemető utca felé eső oldala, kb. a Mauzóleum hátsó traktusáig az eső rész. Közelebbi meghatározás hiányában a temetési hely pontos behatárolása nem lehetséges. Az I. világháború idején, 1915 januárjában területét megnövelték. E bővítést nevezték Hősök temetőjének.

Január 20-án, egy szerdai napon „a városi tanáccsal együtt az egész város kivonult a szent sírokhoz.”¹⁴ Az eseményről részletesen beszámolt a Város című közigazgatási, közművelődési, közgazdasági közlöny január 26-i számában.

A temetőben egy kegyeletteljes megható ünnepélyre került sor. „Illő dolog, hogy a szabadságharcbeli vitéz honvédek tradícióit átvegye a mostani honvédség, s hogy a nemzetnek a régiek iránti kegyelete és meleg érzése áterjedjen a mai hadseregre is, s hogy a múlt és jelen mindent fenntartó és lelkesítő érzése összeolvadjon szíveinkben, s hogy a katonaság és a polgári társadalom közti legkisebb ellentét is valahára kiegyenlítődjék.”¹⁵ - írta a lap.

Négy, a csapatkórházban elhunyt hősi halottat temettek aznap:

- Huszthy Sándor számvevő főhadnagy, 61. gyalogezred, élt 24 évet, reformátusvallású
- Bornyai Sándor a 39. gyalogezred közembere, élt 26 évet, református vallású
- Kindermann Márton az osztrák 1. Landwehr-ezred közvitéze, élt 26 évet, római katolikus vallású
- Kuszák Sándor ukrajinista önkéntes, szakaszvezető, élt 28 évet, görög katolikus vallású

A 48-as honvédtemetőt dr. Baltazár Dezső püspök szentelte fel.

Ezután dr. Csűrös Ferenc városi kulturtanácsnok szónoklata következett, majd Márk Endre udvari tanácsos, polgármester adta át a temetőt.

Végezetül Sztáray ezredes köszönte meg a város „hadsereg iránt megnyilvánult áldozatkész” szeretetét.¹⁶

¹³ Korompai Gáborné: Ua.

¹⁴ A Város [időszaki kiadvány] : közigazgatási, közművelődési és közgazdasági hetilap / Városi Nyomda, Debrecen; főszerkesztő Vecsey Imre. – Időszaki kiadvány. – 12.évf. 3. füzet (1915. január 26.)

¹⁵ U.o.

¹⁶ U.o.

Hősök Temetője Forrás: Déri Múzeum Fotótár

Hősök Temetője Forrás: Déri Múzeum Fotótár

Az első német betemetettek

A temető megnyitása után alig egy hónappal temették el az első 3 német katonát. 1915 elejére, a keleti fronton túlerőben lévő orosz csapatokkal vívott harcokban jelentősen legyengültek az osztrák-magyar monarchia erői. Ahhoz, hogy a német fél el tudja érni célkitűzéseit, a Kárpátok környezetében a további harcok érdekében a német félnek meg kellett erősíteni a velük szövetséges hadseregeket. Ezt a megerősítést a német hadvezetés a császári II. hadtest odavezénylésével kívánta elérni, mely terv módosult annyiban, hogy egy önálló hadsereget hoztak létre ezen a szakaszon, ami vegyesen német és monarchiabeli csapatokkal lett feltöltve. Így jött létre 1915. január 11-én Alexander Linsingen gyalogsági tábornok vezetése alatt a német Déli hadsereg (Südarmee). A frontvonalban a német Déli hadsereg két osztrák-magyar csoportosítás között helyezkedett el. Jobbról a Karl Freiherr von Pflanzer-Baltin lovassági tábornok által vezetett önálló hadtest, balról pedig a Svetozar Borojevic von Bojna altábornagy parancsnoksága alatt álló 3. hadsereg volt a szomszédja. A hadsereg jobbszárnyán a XXIV. hadtest (Gerok hadtest) állt Friedrich von Gerok gyalogsági tábornok alatt. Ebbe a hadtestbe a német 48. tartalék hadosztály, az osztrák-magyar 19. gyaloghadosztály és a 12. népfelkelő dandár tartozott. A hadsereg sávjának közepén a Hoffmann hadtest helyezkedett el Peter Freiherr von Hofmann osztrák-magyar vezérőrnagy vezetése alatt. Ebbe a német 1. gyalogos hadosztály, az osztrák-magyar 55. gyalogos hadosztály és a 131. népfelkelő dandártartozott. A hadsereg jobbszárnyát a német 3. gárda gyalogos hadosztály alkotta Wolf Rudolf Freiherr Marschall von Altengottern lovassági tábornok vezetésével.¹⁷ Ezek a német csapatok 1915. február 4-étől, immáron az osztrák-magyar 2. hadsereg jobbszárnyán bevetve súlyos harcokat vívtak a Zwinin hegyért, melyről 1915. április 9-ére sikerült kiszorítani a cári csapatokat. Az elkövetkező hónapokban a Südarmee Stryj és Drohobycz délnyugati térségében harcolt. Májusban pedig ezek a csapatok átszervezést követően részt vállaltak a Gorlicei áttörésben.¹⁸ Ezekben a súlyos harcokban a többi seregtesthez hasonlóan nagy veszteségeket szenvedett a Südarmee is. Sok volt a sebesült, és a hideg téli időjárás is szedte szép számmal áldozatait. Az esetek jelentős részében súlyos fertőző betegséggel vagy sebesüléssel küszködő katonákat a frontvonaltól távol eső hadikórházakba szállították.

A városunkban meghalt német katonák zömmel 1915 júliusáig lettek eltemetve, utána számuk jelentősen csökkent, az utolsó német katonát 1916 decemberében temették el. A temetések nemcsak a Honvédtemetőt érintették, ahová egyébként 61 német katonát hantoltak el, hanem a Hatvan utcai temetőt is, ahol az eltemetett német katonák száma 21 fő volt. Egy német katona (Hugo Löwenstein) végső nyughelye a Monostorpályi úti izraelita temető lett, további hat katona eltemetési helye jelenleg ismeretlen. A város felekezeti temetői 1932-ig voltak használatban. A Köztemető megnyitása után bezárták azokat, és a nyugvási idő lejáta után területük egy részét beépítették. Kivétel az Izraelita temető, ami ma is használatban van. 1935-ben a Hatvan utcai temető feldúlt katonasírijai közül a még

¹⁷ http://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCdarmee_%28Deutsches_Kaiserreich%29 (Letöltés 2015. 05. 17.)

¹⁸ A világháború képes krónikája 60. füzet pp. 241-243

http://epa.oszk.hu/01500/01596/00060/pdf/1vh_kepes_kronikaja_1915_60.pdf (2015.február 26.)

azonosítható 17 német katonát exhumáltak, és a Honvédtemetőbe szállították. Ők jelenleg a mauzóleum melletti "C" táblában alusszák örök álmukat.¹⁹

Az I. világháború során az idetemetettek jellemző módon kórházakban vesztették életüket. Kivételek természetesen vannak. Különösen kirívó az egyetlen ide temetett (civil) nő, Jowdocha Petjuk.²⁰ Eltérő formájú, méretű parcellákra osztották a temetőt. Az 1-7. parcelláig, illetve a 8. parcella feléig forrásunk a helyben őrzött kéziratos temetőkönyv, (Inkább temetőfüzet, amit minden bizonnyal temetőkönyvből másolt le valaki), a HIM adatai, és maga a helyszín. A 8. parcella fennmaradó része és a 9. parcella szűk harmada 1918-as temetés. A 9. parcella kettőharmada nagyrészt 1919-es halottakat takar. A 10. parcella a „nem hősök” parcellája.²¹ Négy azonos méretű sorban 24 sírt tartalmaz. Csendőr, vámőr is van közöttük. A 11. parcella az egyetlen II. világháborús parcella. 1943-1944 során temettek bele. A II. világháború során is bővíteni akarták a temető területét, erre azonban már nem került sor, így párhuzamosan temettek a Köztemetőbe és a Honvédtemetőbe is. A II. világháború német és magyar halottait a 11. parcella megteltét követően a már meglevő parcellák oldalában, illetve a temető felső részén megmaradt szabad területre temették. (Egyik forrásunk ezt 12. parcellának nevezi.) Ekkor temettek a korábbiakban „tishti parcellának” nevezett területre is.²² Ez a parcella lényegében a temető jelen bejáratánál jobbra-balra eső területrész, amit a Mauzóleum hátsó traktusa határol. Ma már a második világháborús német katonák sincsenek itt, 2014-ben exhumálás után a Budaörsi temetőbe szállította a Német Hadisírgondozó Szövetség.

Az első világháború idején a közeli katonakórháztól ide vezető Honvédtemető utcát szilárd burkolattal látták el. Az 1915. január 20-án Hősök Temetője néven felavatott kegyeleti parkban szinte folyamatosak voltak a temetési szertartások. Joggal állítható a temető nemzetközisége, amelyet csak megerősít az egyéb források vizsgálata, adataik összevetése. (Már a párnakövek feliratait böngészve is megállapítható volt, hogy a magyaros írásmód ellenére igen színes a katonák származása.). A két háború között zárva tartották a temetőt. 1932-ben, a debreceni nagy építkezések idején ide is nagyszabású emléket állítottak. A domb tetején felépült a Hősök Mauzóleuma impozáns épülete, előtte végső helyére került az oroszlanos szobor. 1943-tólismét használatba vették a temetőt. Az ide temetett katonák közül a németeket napjainkban exhumáltak, és a budaörsi Német katonai temetőbe szállították át. A Hősök Temetőjét a városi közgyűlés 1945. május 25-én hozott határozatával zárták be hivatalosan, amikortól a katonákat is a Köztemetőben temették el.

¹⁹ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája 1935. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Radics Kálmán. – 24.- Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1997.

²⁰ Honvédtemető, Debrecen Forrásösszesített parcellák, Debrecen, 2012., kézirat

²¹ Kéziratos temetőfüzetek, Debrecen

²² Csákvári Sándor – Martinkovics Katalin: Katonasírok Debrecen mai közigazgatási területén (2013) www.bocskai-konyvtar.hu (Letöltés 2015. 05.25.)

Készítette: Papp József

Alighanem kevés olyan temető van, ahol '48/49-es, első és második világháborús hősök pihennek egymás szomszédságában. A hely ihletet adott a debreceni íróknak is. Például Szabó Magda: Régimódi történet c. regényében a már korábban említett Miklóssy testvérekre utal, bár az író a család negyedik fiát is „eltemette”. A valóságban nem így történt, mert a hármass tragédia után a negyedik, utolsó fiút leszerelték.²³ De irodalmi munkák is születtek e temetőben, erre utal Oláh Gábor naplójában: „Folytatom a *Szerelm és Halál* c. regényemet. Eddig a Nagyerdőn dolgoztam át nyári vakációm, most hazaszorultam, mert rendes asztalom nem lehet kivinni az erdőre: ellopják a legelső éjszaka tüzelő fának. A honvédtemetőbe járok ki, s ott írogatok. Előttem tömérdek kis katonasír, mögöttem a luzerni haldokló kőoroszlán mása, az 1849. aug. 2-i debreceni csata emléke; fölöttem román repülőgépek zúgnak-kerengnek.”²⁴

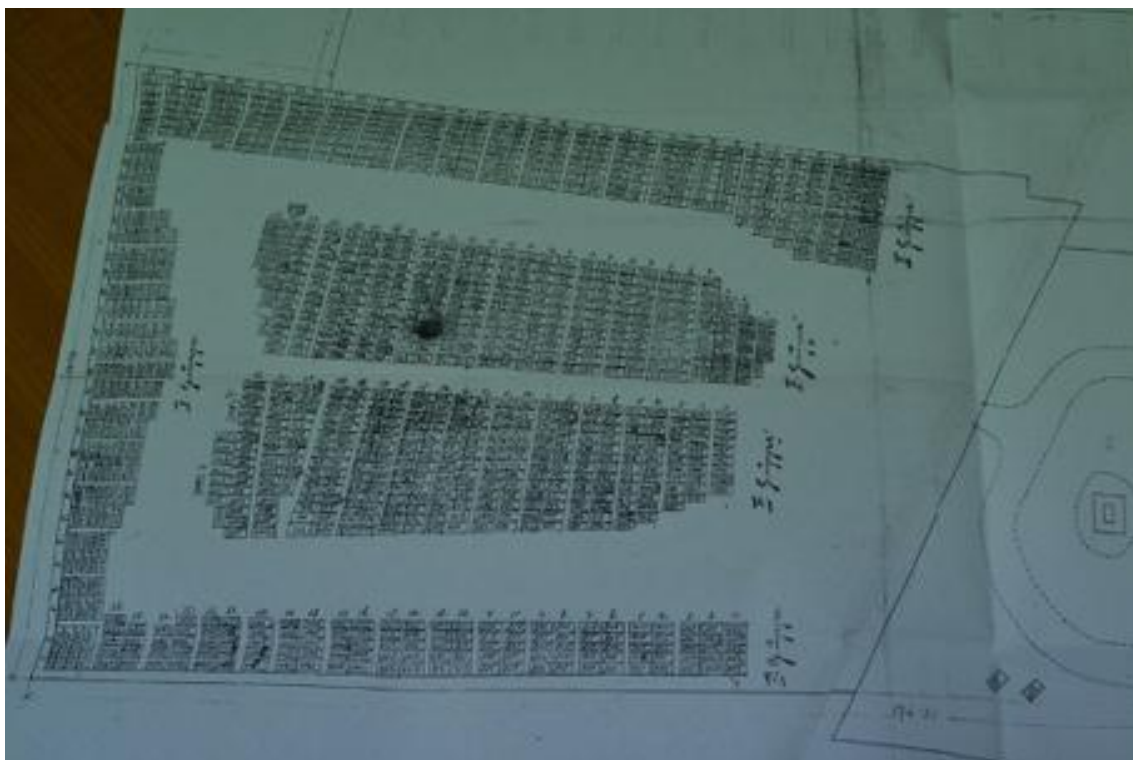
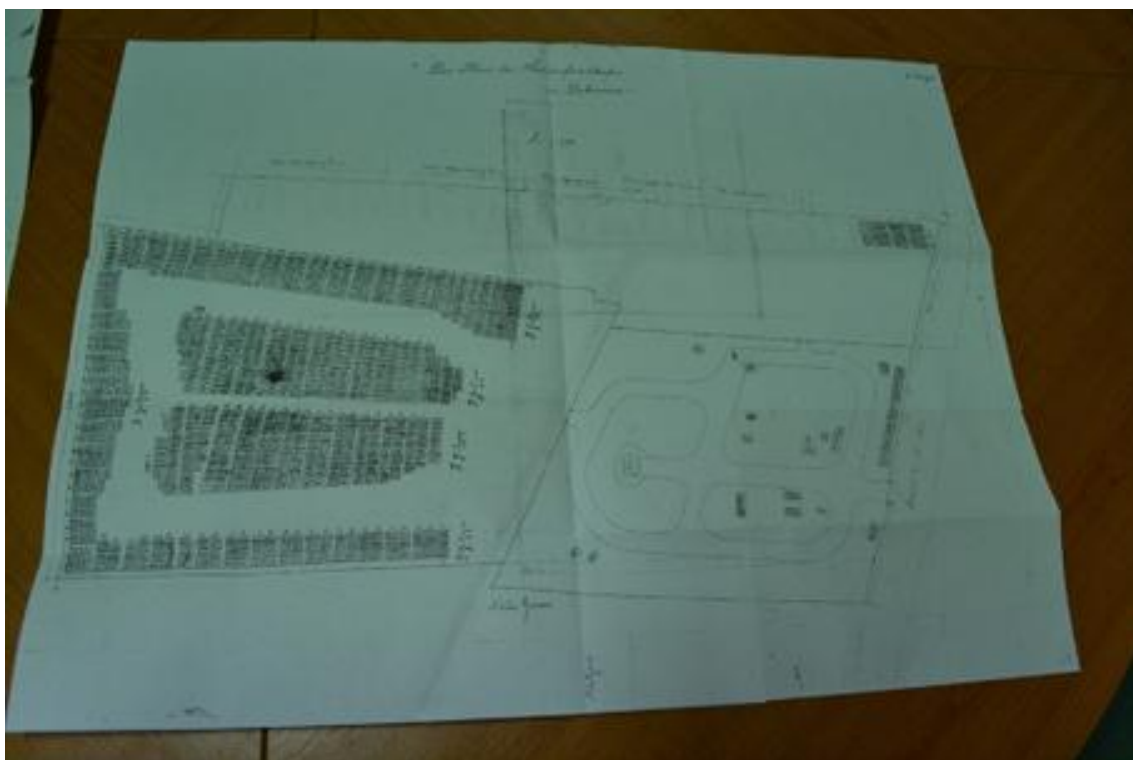
²³ <http://miklossy.com/> (2013.08.07.)

²⁴ Oláh Gábor naplója 1919. <http://mek.oszk.hu/01300/01327/html/> (2013. augusztus 07.)

A temető 1917-ben rajzolt térképe:

(A Bécsi Hadilevéltár I. világháborús temetőkatasztereiből származó térképek)

Forrás: Kriegsarchiv Wien, Kriegsgräberakten 320.

Hatvan utcai református temető– Járványtemető

A temető helyét Palágyi Pál és Veresmarti János szenátorok 1700 nyarán választották meg, minthogy a Hatvan utcai kapun kívül levő régi temető megtelt. Veresegyházi Tamás püspököt 1716. március 29-én, majd Csokonai Vitéz Mihályt 1805. január 28-én temették el ebben a temetőben.²⁵

Csokonai Vitéz Mihály síremléke a Hatvan utcai temetőben Forrás: www.agt.bme.hu

A köztemető megnyitása után ezt a temetőt is bezárták. Ma kisebb része emlékpark, nagyobb részét más módon hasznosították. Egykori területén kórház és egy nagyáruház osztozik. Zoltai Lajos, amikor 1919-ben a városi tanács megbízta az orosz hadifogoly temető állapotának rögzítésével, itt is elvégezte a munkát. Debrecen 1916. július 10-én határozta el, hogy az elhalálozott orosz hadifoglyok részére a Hatvan utcai temetőben egy külön parcellát létesít. Ebben az évben a város folyamatosan kért és kapott hadifoglyokat pl. februárban munkaerőpótlásként 929, a Halastavak 626 orosz hadifoglyot. Tavasszal a városból 12 000 mezőgazdasági munkást hívtak be katonának, ezek pótlására a városi tanács újabb 6000 hadifoglyot kért. Majd május 18-án ismételen orosz hadifoglyokat kértek a Földművelésügyi

²⁵ Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 7. Debrecen, 1966. 4.p.

Minisztériumtól a mezőgazdasági fakitermelési munkákhoz, és az erdei vasút üzemeltetéséhez.²⁶

Zoltai Lajos temetőfelmérésének eredményét, a térkép és leírás egy példányát remélhetően a Déri Múzeum őrzi. Itt Zoltai 600 sírt leltározott. A temetőnek nemcsak hadifogoly része volt, első világháborús halottakat legnagyobb részben szintén ebbe a temetőbe temették.²⁷ HIM forrásunk 872 fő adatsorát közli. A temető egykori méretét szemlélteti, hogy van olyan sor, ahol a megadott sírok száma meghaladja a 180-at! Valamiféle megjelenítése nagyon üdvös lenne, már csak azért is, mert a Honvédtemető mellett a másik legnagyobb első világháborús temető volt a városban. Érdekesség, hogy 17 német hősi halott katonát 1935. április 10-én innen exhumáltak, és átvittek a Honvédtemetőbe!²⁸ Noha ezt a temetőt is lezárták 1932-ben, egy 1937-ben megjelent újságcikk is segíthet a sírok tájolásában:

„Nem messze a Csokonai-sírtól, szabályos, véget nem érő sorokban kis fehér kőtáblák őrzik a világháború debreceni halottainak nevét és emlékét. Egymás mellett olvashatjuk a neveket: Biró Lajos gyalogos, Nagy Mihály tüzér, Kondás József gyalogos, Lőrincz Ferenc huszár. Micsoda hosszú sor! Valamennyi fiatal élet volt, alig több húsz-huszonöt évesnél. Köztük ugyanolyan kis tábla:

ANYUSZI POROTYKA

orosz fogoly
1894–1915

S aztán sorban a többi orosz foglyok: Tafamanko Kinafil, Ivalu, Kandeatjer Pavel, Pister Decsenko és száz és száz társa. Az akáclombok rájuk is árnyékot borítanak...”²⁹

Adatolás, forráselemzés tárgyában pedig kis ízelítő: „Anyuszi Porotyka” = Powtyka Amjisin, orosz, gyalogos, 50. orosz gyalogezred, szül.: Loszinoka, 1894., Debrecen, járványtemető, 1915.05.08. Még az időközben megtalált debreceni civil regisztráció hadifogoly halotti anyakönyvek másodpéldányaiban is a fejfán állt név szerepel. (Nagyon sok idegen hangzású név esetében hasonló a helyzet) E cikk születésekor a vita egyébként Csokonai sírjának a köztemetőbe való áthelyezéséről folyt. Ritka szerencse, hogy a helyén maradt.

Sajnos már 1919 őszén sem volt ép minden sír, Zoltai több fejfát is szétdobálva talált a temető területén.³⁰ A Hadtörténeti levéltárból kapott térképek, és a „Tudósítás a sebesültekről sérültekről” c. kiadványban megtalált adatok szerint a temetőben külön rész volt a hadifoglyok és a zsidó halottak számára. A temetőbe különböző fertőző betegség miatt, a város kórházaiban elhunyt magyar királyi, közös ezredbeli, cs. kir. Landwehr, szövetséges porosz és hadifogoly katonát, civil munkásokat temettek el.

²⁶ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája 1912-1920. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Gazdag István. – 19.- Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1992. 205-220. pp.

²⁷ Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-64. Debrecen, 1965. 156. p.

²⁸ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája 1935. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Radics Kálmán. – 24.- Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1997.

²⁹ Vita Csokonai hamvai körül Keleti újság: politikai napilap / szerk. Szentmiklósi József 20. évf 186. szám <http://magyarkaravan.hu/irasok/csokonai.html> (2015.05.26.)

³⁰ Hbml XI. 86/c. 1.

A temető 1917-ben rajzolt térképe:

(A Bécsi Hadilevéltár I. világháborús temetőkatasztereiből származó térképek)

Forrás: Kriegsarchiv Wien, Kriegsgräberakten 319.

Szent Anna római katolikus temető

A város általános temetkezési szokásai pontosan olyanok voltak, mint bármely magyarországi településé. A 16. század előtt a római katolikus szokások szerint a templomkertbe (cinterembe), vagy magába a templom padlója alá, esetleg kriptájába temetkeztek. A hitújítás során a református zsinat megállapította, hogy Krisztust nem temették megszentelt földbe, és a zsidók sem temettek oda, ahol étkeztek vagy imádkoztak, így attól kezdve a temetkezést a kapukon kívül, a város körül végezték. A helyi szokáshoz csatlakoztak az éppen háromszáz évvel ezelőtt visszatért római katolikusok is, akik a Szent Anna utcai kapun kívül kértek temetőhelyet a várostól. Debrecenben a reformáció idején a lakosság olyan egységesen vette fel az új vallást, hogy a katolikus templomok és temetők teljesen megszűntek. Még 1704-ben is a királyi biztos megállapítása szerint, az egész városban egyetlen család, a királyi harmincados családja volt csak katolikus vallású. 1714-15. évi pozsonyi országgyűlésen csak azon feltételek mellett iktatták be Debrecen a szabad királyi városok sorába, ha a katolikus templom és a ferencrendi rendház részére telket jelöl ki. Újra megindult a katolikusok betelepődése Debrecenbe. 1716-ban a város kijelölte a katolikus temető helyét, ahova 1774-ben kápolna és alá 8 fülkés sírbolt épült. Később a temető délre újabb területekkel gyarapodott. A városi Tanács 1841-ben elrendelte a temetők körülárkolását, valamint azt, hogy a hozzátartozók elhunytjaik sírjához két-két élő fát ültessenek. Huzly Károly a Szent Anna egyházközség leghosszabb ideig -1852-től 1886-ig - működő plébánosa célul tűzte ki a temető rendezését, amikor 1858-ban felszólítást kapott, hogy a temetőt kerítessen be, építtessen új halottas- és csöszházat.³¹

1932-ben zárták be, a területén emelt egyhajós barokk kápolna sokáig elhagyatottan állt. A felhagyott temetőt a 70-as évek táján kezdték beépíteni, déli részén ipari középiskola létesült, északi része a temetőkápolna körül megmaradt kegyeleti parknak. A kápolnát többször is megkísérelte felújítani az egyház, de csak 2005-ben sikerült a Debreceni Értékmentő Alapítvány segítségével.³² Napjainkban a kápolnát és a körülötte megmaradt sírokat, odamentett síremlékeket kerítés védi. Például ma is itt látható Zurits Ferenc díszes sírköve is a kerítésen belülre helyezve. Ő a cs. és kir. 37. gyalogezred katonája volt, '48-ban kilépett, és a debreceni nemzetőrség kiképzője lett. Végig harcolt a szabadságharcban, 1849 tavaszán már alezredes, majd a Szatmár-Ugocsa-Máramaros vármegyében állomásozó hadosztály parancsnoka. Az 1850. júniusi amnesztia-rendelet alapján rövid vizsgálati fogság után őt is szabadon engedték. Debrecenben élt haláláig.³³

³¹ Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 7. Debrecen, 1966. 4.p.

³² Debrecen [időszaki kiadvány] : A város lapja / Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft; főszerkesztő Szénási Miklós. – 7.évf. 31.sz. (2005. szeptember 28.) 19. p.

³³ Bona Gábor: Az 1848–49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei In: Soproni Szemle LII. évf. 4. szám 14-15. p.

Fotó: v. Csizmadia József

Az első világháború idején elsőként fogadta a város kórházaiban elhunyt katonákat. Ide temettek egy 1914. augusztus 9-én elhunyt cs. és kir. 39. gyalogezredbeli katonát. Ebből a temetőből mintegy 696 adattal rendelkezünk. 1914-ben vegyesen kerültek ide magyar királyi, közös hadseregbeli, cs. kir. Landwehr, valamint orosz ezredbeli katonák. A halálokok is vegyesek, fertőző betegségek (tífusz, hastífusz, tbc), különböző lőtt sebek után kialakuló fertőzések, és harctéren szerzett betegségek (tüdő-, vese-, és agyhártyagyulladás, gyomorfekély). 1915-től hasonló a helyzet, de már orosz katonákat temetnek nagyobb létszámban. 1916 őszétől szerb és román katonákat is temettek ide.

A temető 1917-ben rajzolt térképe:

(A Bécsi Hadilevéltár I. világháborús temetőkatasztereiből származó térképek)

Forrás: Kriegsarchiv Wien, Kriegsgräberakten 318.

Orosz Hadifogoly-temető

1914. augusztus végén érkeztek az első szerb és orosz hadifoglyok a Magyar Királyság területére. A Pester Lloyd augusztus 21-i száma tudósít, hogy Szabácsnál elfogott szerb hadifoglyokat Szegeden keresztül Aradra szállították. A vonat előző nap de. 9 órakor érkezett Szeged-Rókus állomásra, ahol huzamosabb ideig tartózkodott. A hadifoglyok között csak 94 katona volt, a többi civil internált. Az internáltak között volt Szabács polgármestere, és 226 nő. A 44 vagonból álló vonatot egy századnyi gyalogos katona kísérte. Aznap még Ungvárról is jelentették, hogy 75 orosz hadifoglyot szállítottak Budapestre, őket Tarnopolnál ejtették fogságba.³⁴ Ugyancsak e lap augusztus 27-én megjelenő számában olvasható, hogy előző nap a kora reggeli órákban 40 vagonnyi orosz hadifogoly érkezett a debreceni vasútállomásra. Amíg a vonat az állomáson tartózkodott, gyorsan szétfutott a hír a városban, és rövid idő alatt bámészkodók kisebb tömege gyűlt össze.³⁵ Később is rendszeresen tudósít a sajtó az országba érkező hadifogoly szállítmányokról. A sajtópropaganda már a kezdetektől működésbe lépett, hiszen az újságok azt hangsúlyozták, hogy az orosz katonák rendkívül rosszul felszereltek, az ellátásuk hiányos. A Debrecenen áthaladó 40 vagonnyi hadifogoly is jó hangulatban volt a cikk szerint, hadifogságukat békésen vették tudomásul, illetve elmesélték, hogy nem nagy lelkesedéssel vonultak a háborúba, és az ellátásuk is rossz.³⁶

1914-ben folyamatosan haladtak át hadifogoly szállítmányok Debrecenen keresztül, pl. október 14-én 1200 fős hadifogolycsoportról tudósítanak a lapok.³⁷ December 3-án a Tiroler c. újság arról ír, hogy a Dukla-szorosnál vívott harcokban újabb hadifoglyokat ejtettek, és a Kárpátokból eddig Debrecen felé szállított foglyok száma elérte a hatezret.³⁸ Azonban semmiféle adattal nem rendelkezünk arról, hogy a város mikor igényelt hadifogoly munkaerőt a bevonult férfiak pótlására, de a megérkezett hadifoglyokat a város nyugati határában működött gőztéglagyár agyagfeltárási gödreiben és más használaton kívüli épületeiben helyezték el. Veres Péter: A Balogh család története c. munkájában említést tett a debreceni hadifogolytáborról, miszerint a téglavetőben egy szál szögesdrót mögött őrzik a foglyokat. 1915. május 10-én már járványos megbetegedés ütötte fel a fejét a fogolytáborban, a polgári alkalmazottakat kitelepítették.³⁹ Később egyes források szerint június 14-én, a Pester Lloyd c. lap szerint 9-én rohamosan megnőtt a kolerafertőzésben megbetegedettek száma, megkezdték a foglyok védőoltását.⁴⁰ Az újság július 1-jei száma pedig arról ad hírt, hogy június 14-e és 20-a között a civil lakosság körében 25 megbetegedés és 5 haláleset történt. A fogolytáborban viszont 2566 megbetegedés és 1066 haláleset volt.⁴¹ Majd a Debreceni Szemle 1915. július 24-i lapszáma arról ír, hogy megszűnt a kolerajárvány, és a felgyógyult hálás muszkakatonák 300 korona adományt gyűjtöttek össze a Debreceni Vöröskereszt részére.

³⁴ Pester Lloyd 1914.08.21. 7. p.

³⁵ Pester Lloyd 1914.08.27. 4. p.

³⁶ U.o.

³⁷ Neues Wiener Journal 1914. 10. 15. 2.p.

³⁸ Der Tiroler 1914. december 3. 2.p.

³⁹ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája VIII. 1912-1920 In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 19. Debrecen, 1992. 211.p.

⁴⁰ Pester Lloyd 1915. június 20. 14.p.

⁴¹ Pester Lloyd 1915. július 01. 19.p.

Az elhunyt hadifoglyokat a téglagyárhoz közel eső területen egy újonnan felfogott járványtemetőben temették el. Június 4-e és 10-e között csak egy-egy foglyot temettek, az első tömeges temetés időpontja június 13-a, amikor 150 hadifogoly került 50 fős tömegsírokba. Június 16-án volt a legtöbb halott, összesen 330-an estek áldozatul a fertőzésnek. Az utolsó névtelen sír dátuma július elseje, ezen a napon két hadifoglyot temettek külön-külön. Eddig az időpontig összesen 1618 hadifogoly vesztette életét. Bár a rendelet még 1914-ben megszületett a halottak anyakönyvezéséről, a gyakorlatban nem mindig működött. A debreceni hadifogoly anyakönyvek másodpéldányai alapján a tömegsírokból mindössze 510 halott adatait sikerült kideríteni, ezek is eléggé hiányosak, több helyen csak a vezetéknev szerepel, néhol a csapattestet, életkort vagy születési időt, és a születési helyet is megadták. A járványtemetőt ezután lezárták, majd a fogolytábor parancsnoka saját költségén emlékművet emeltetett az elhunytak tiszteletére.

Az emlékmű felirata szerint a tábor parancsnoka ősbudai Rácz Béla a 101. gyalogezred tartalékos főhadnagya volt. A HM Társadalmi Kapcsolatok és Kegyeleti Főosztálya és a Bécsi Hadilevéltár segítségével sikerült azonosítani egy Rácz Béla nevű tartalékos tisztet a 101. gyalogezrednél. A karton 1906-ig követi nyomon katonai pályafutását. 1882. július 5-én született Békésen, 8 osztályos gimnázium és jó eredményű érettségi után 1902. január 10-én egyéves önkéntesként kezdett a cs. és kir. 44. gyalogezrednél. Az egyéves önkéntesi rendszer a Monarchia hadseregében a tartalékos képzés alapja volt. Az érettségi minimális feltételnek számított, alapkiképzésüket csapatoknál kapták meg, majd tanfolyam következett, és a sikeres vizsga után tartalékos hadapród rendfokozatot kaphattak. Tartalékosként évente részt vettek különböző hadgyakorlatokon, és ezek teljesítése után fokozatosan előléptethették őket. A karton adatai szerint Rácz Béla 1903. január 10-én sikeres vizsga után címzetes tizedes lett, és tartalékos állományba került a 44. gyalogezrednél. 1904 januárjában a cs. és kir. 101. gyalogezred tartalékosa lesz, májusban részt vett egy 28 napos

hadgyakorlaton, ezt követően tartalékos hadapródjelölt rendfokozatot kapott. 1905-ben Békéscsaba környékén vesz részt hadgyakorlaton, majd következő évben Bécs környékén. Utolsó rendfokozata tartalékos kadét. A cs. és kir. hadsereg 1908-ra kiadott sematizmusában is tartalékos kadétként szerepel a 101. gyalogezred állományában.⁴² Még egy adatot találtunk a fogolytábor parancsnokáról: „Június 12-én reggel 5 órakor újra összesereglett az ifjúság, ezúttal 70 tanuló és 6 tanár, családtagokkal együtt összesen 88 főnyi társaság. A hortobágyi halastavaknál a művezetőség kivételesen megállította kedvünkért a vonatot, úgyhogy közvetlenül a munkálatokat végző orosz foglyok táboránál szállottunk le. A fogolytábor őrének, Rácz Béla főhadnagy úrnak, aki a halastavaknál kalauzolt, valamint kedves nejének a szíves fogadtatásért itt is köszönetet mondunk.”⁴³ 1915. július 2-án a debreceni állomásparancsnokság bővíteni akarja a fogolytábort a város határában. A városi tanács viszont az egész hadifogolytábort Hortobágyra akarja telepíteni.⁴⁴ Jelentős munkaerőt igényeltek a városban ekkor folyó nagy építkezések. 1914-ben indult meg Korb Flóris tervei alapján a klinikatelep építése. Az eredeti szerződés egyik kritériuma kizárólag magyar munkaerő alkalmazása volt. Ettől aztán rövid idő múlva el kellett térni. 1915-től orosz, később olasz hadifoglyok is dolgoztak az építkezésen.⁴⁵ Hasonló módon hadifoglyok dolgoztak a hortobágyi halastavak létesítésén is. Még néhány adatunk van a hadifoglyok alkalmazásával kapcsolatban. 1915. január 31: orosz hadifoglyok seprik Debrecen utcáit. Kevés az utcaseprő. 1916. február: munkaerő pótlásként Debrecen kapott 929, a halastavak 626 hadifoglyot. Majd május 18-án Debrecen város tanácsa újabb hadifoglyokat kért a földművelésügyi minisztériumtól mezőgazdasági, fakitermelési munkához és az erdei vasút üzemeltetéséhez. 1916. szeptember 28-án Tisza István miniszterelnök 1500 orosz hadifoglyot Debrecenbe vezénylését ígérte fakitermelésre. 1918. november 2-5: Debreceni karhatalmi egységek fékeik meg a Hortobágyról hazatérni kívánó hadifoglyokat. November 5-én pedig tárgyalások kezdődnek a lemergi tanács és a debreceni Nemzeti Tanács között a hadifoglyok kölcsönös hazaszállításáról.⁴⁶

Az orosz foglyok járványtemetőjét 1915 nyarán lezárták, ezt követően az elhunyt hadifoglyok a Szent Anna katolikus temetőben, és a Hatvan utcai járványtemetőben kapták meg a végtisztességet. Majd 1917 szeptemberében ismét megnyitották, területét kibővítették, orosz, olasz, szerb hadifoglyokat, internáltakat és civil munkásokat temettek ide, de már egyéni sírokba. Az utolsó temetés időpontja 1918. november 11. Ők a cs. és kir. 2. sz. tartalékkórházban (1916 nyaráig Salvator megfigyelőkórház) vesztették életüket. Majd az 1925-ös városrendezés során egy tömegsír és egy tábla került ide: „A beszüntetett nyulási barakktemetőből exhumált 525 hősi halott és orosz hadifogly”. A barakktemetővel kapcsolatban csak nagyon csekély bizonyíték áll jelenleg rendelkezésünkre. A sírfelirat

⁴² Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1908. Wien Hof und Staatsdruckerei, 1917. december 635.p.

⁴³ A Debreceni Állami Főreáliskola negyvenharmadik értesítője az 1915-6. iskolai évről. Debrecen, Hoffmann és Kronovitz, 1916.

⁴⁴ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája VIII. 1912-1920 In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 19. Debrecen, 1992. 212.p.

⁴⁵ Tóth Ágnes: A debreceni egyetem alapításának története a levéltári források tükrében. In: A Hajdú-Bihar Megyei levéltár Évkönyve XXXIII. Debrecen, 2014., 62. p.

⁴⁶ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája VIII. 1912-1920 In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 19. Debrecen, 1992. pp. 214-219.

mellett a „Tudósítás a sebesültekről és sérültekről” című cs. és kir. kiadványban megtalált néhány név, akik egyik temető adatbázisában sem szerepelnek, viszont az eltemetés helyeként a megfigyelőkórház járványtemetőjét adták meg.

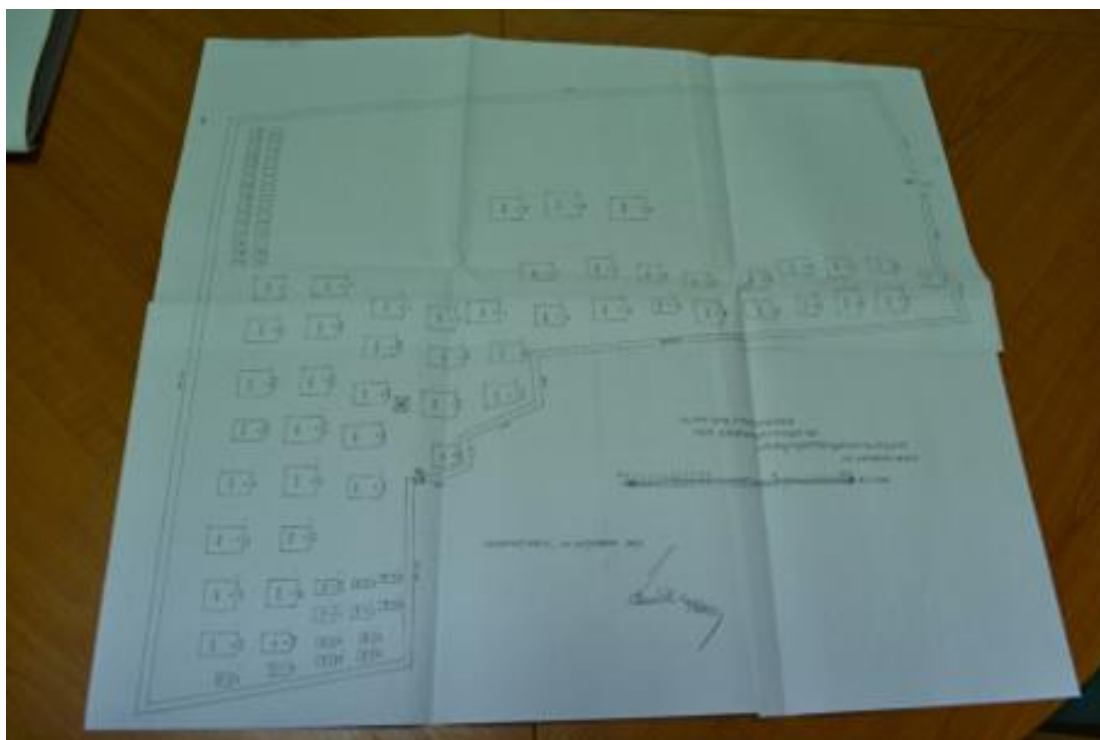
Így már nem is annyira fedi a valóságot a kapun álló felirat: Orosz Hadifogolytemető.

A temető 1917-ben rajzolt térképe:

(A Bécsi Hadilevéltár I. világháborús temetőkatasztereiből származó térképek)

Forrás: Kriegsarchiv Wien, Kriegsgräberakten 319.

Izraelita temető

Debrecen legrégebbi, és egyetlen ma is működő felekezeti temetője a Monostorpályi úti zsidótemető. 1844-ben Fischer József és a többi itteni izraelita vallású lakó egy temetkezési hely kijelölését kéri a várostól. A helyszínt a Homokkerttől délre, a Varga utcai kolerástemető mellett kérik kijelölni, mivel ide már el is temettek egy izraelitát. A város helyben hagyja a kérelmet, és Simonffy Dániel szenátort és Vétsey József urakat küldik ki, hogy az izraelitáknak a következőket mondják el: „a halottakat legalább egy ölnyi mélységre temessék, és a Felsőbb helyről rendelt azon szabályt is, hogy a ragadós betegségen kívül meghóltak 48 óra előtt el ne temettessenek mindenkor pontosan megtartsák”⁴⁷

A kimérést Somogyi Károly földmérő végezte, és a Helytartó Tanács engedélye alapján deszkakerítés helyett téglafallal vették körül a temetőt.

1844-es megnyitása óta számos katonai vonatkozású személy nyughelye található benne. Az 1849-es szabadságharc hőseinek egyéni sírjai mellett önálló, első világháborús jellegzetes hősi parcellában a hadszíntereken elesett zsidó vallású magyar katonahősök nevei olvashatók a síremlékeken, de van olyan síremlék is, amelyen orosz hadifogoly neve található. Itt nyugszik a németek által 1944 októberében az Apafája erdőben kivégzett 62 munkaszolgálatos, és a háborús cselekmények további hősei/áldozatai is.

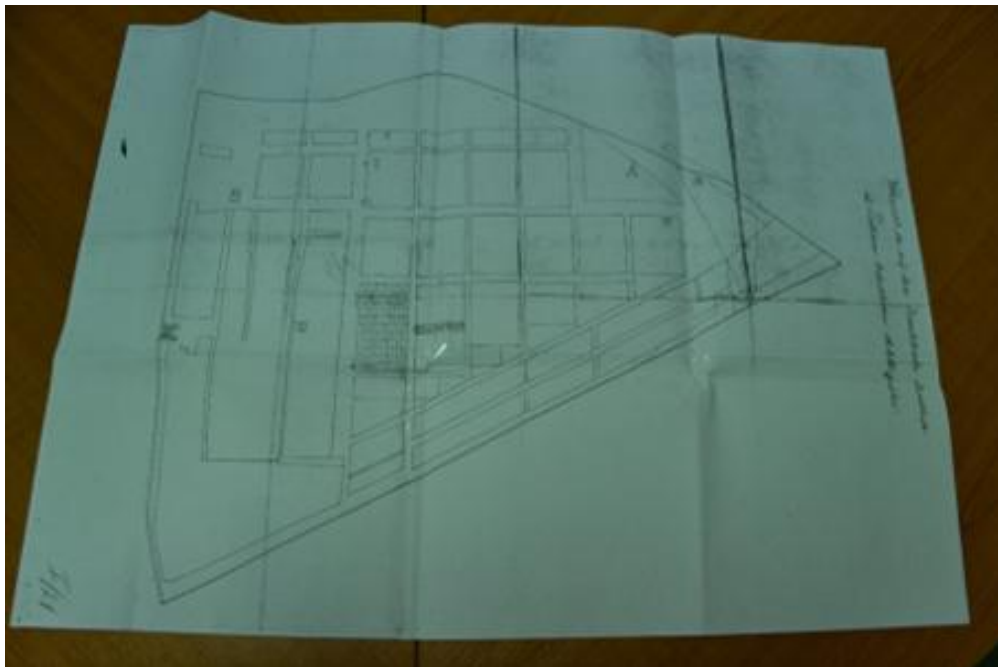
Az Izraelita temetőben HIM forrásunk 58 fő temetését jelzi. A temető szinte teljes működése során kerített, őrzött temető volt, külön hősi temető és külön hadifogoly résszel. Több egyéni sír is van benne, illetve a család körébe temetett katona is található itt. 1848/49-es sírok is fellelhetők. A helyszínen összesen 124 katonasírt talált a kutatócsoport, ebből kb. 80 lehet első világháborús hősi halott. A sírok azonosítása, adatolása megtörtént.

⁴⁷ Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 7. Debrecen, 1966. 5-6.p.

A temető 1917-ben rajzolt térképe:

(A Bécsi Hadilevéltár I. világháborús temetőkatasztereiből származó térképek)

Forrás: Kriegsarchiv Wien, Kriegsgräberakten 319.

Fotó: v. Csizmadia József

Kossuth utcai reformátustemető

Legnagyobb és legrégebbi temetője volt a városnak. A város árkán kívül egészen a Pavilon laktanyáig húzódott. Debrecen főbírójáról, akit ide temettek, Dobozi temetőnek is nevezték. A XIX. század második felében a Nyíregyháza felé menő vasútvonal megépítésével ketté vágta a temetőt. A kisebb részt ezután Rakovszky temetőnek hívták, az ide eltemetett Rakovszky Dániel főbíróról. A Dobozi temetőről az első feljegyzés 1572-ből származik, „a várostól keletre fekvő temetőkertben a nagyobbik domb tetején tették sírba, s föléje nagy követ gördítettek.” A nagyobb részt először Cegléd utcai, később Kossuth utcai református temetőként ismerték a debreceniek.⁴⁸

Ide is sok első világháborús halottat temettek. Sajnos nincs temetőkönyv, csak a HIM forrásunk. Adatolásban segítséget jelent a Cseh Nemzeti Könyvtár, vagy az Osztrák Nemzeti Könyvtár által digitalizált és közkinccsé tett első világháborús veszteséglisták, illetve hírek a Tudósítás a sebesültekről és sérültekről listák. Ez utóbbi megadja a kórházakban elhunytak halálozási dátumát, temetési helyét és a sírszámát is. 1932-től szintén felhagyott temető, bár legnagyobb területe 1965-ben még megvolt, de a sírhantok, síremlékek többsége már elpusztult.⁴⁹ Innen exhumálás után néhányan átkerültek a Hősök Temetőjébe, egy-két '48/49-es, és első világháborús síremlék, mint pl. a három Miklóssy fiú, akik a háború első évében alig több mint egy hónap leforgása alatt veszítették életüket.

Az ide temetettek egy része családi sírba került. A debreceni ezredek közül a cs. kir. 39. gyalogezredben, a 3. honvéd gyalogezredben, és a 2. honvéd huszárezredben szolgált katonákat temettek ide.

⁴⁸Sápi Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-64. Debrecen, 1965. 153 p.

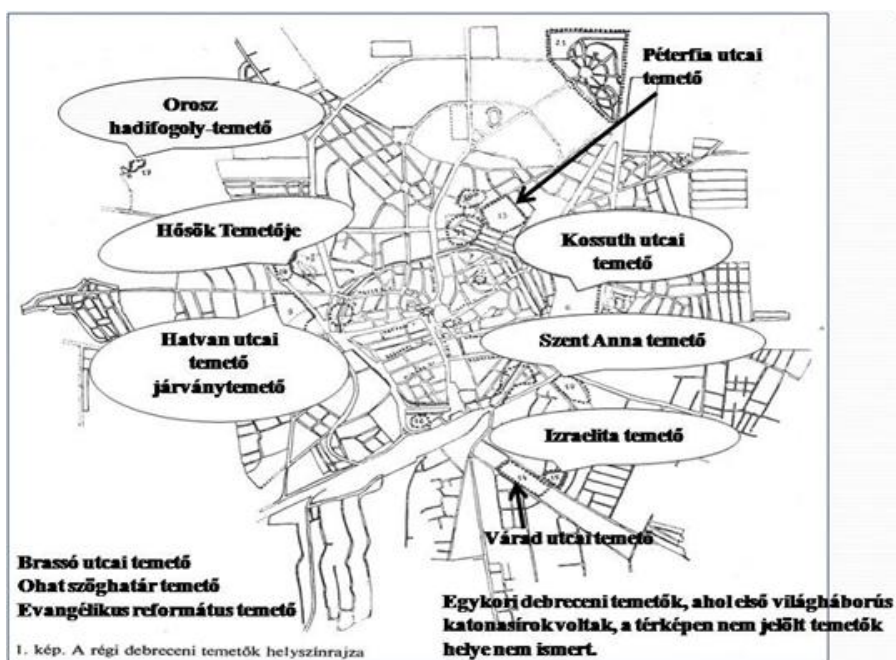
⁴⁹ Sápi Lajos: U.o. 153-154 p

Egyéb temetők

Szent László határozta meg törvényeiben először, hogy az emberek halottaikat a templomok mellé kötelesek temetni. Ezért aztán Debrecenben is, a tehetősebb emberek a templomokba, a köznép pedig azok köré temetkezett. Debrecen legősibb temetői, tehát a templomok mellett voltak. A reformáció elterjedésével megszűnt ez a kötelezettség. Már a XVI. században megnyílt a város első, sáncain túl fekvő szabad temetője, a Dobozi temető, amit 1888-ban zártak be. Ide temették 1572-ben Méliusz Juhász Pétert, és őt követően Debrecen nagy fiait, bírákat, szenátorokat, papokat, tanárokat. Debrecenről 1752-ben rajzolt térképen is láthatóak a város sáncain kívül fekvő temetők (*coemeterium*) a Cegléd utcai kiskapunál levő Dobozi temető, mellette a Csapó utcai kapunál húzódó temető. De jól látható a Péterfia kapun túl fekvő temető is, amit 1810-ben zártak le. A Homokkert és a város között húzódott az 1657-ben elpusztult Boldogfalva község temetője. A község elpusztulása, a megmaradt lakosok Debrecenbe költözése után a debreceniek temetkeztek ide, egészen 1810-ig, a bezárásáig. A térképen nem látszik az 1702-ben megnyílt, még az 1919. évi Debreczeni Képes Kalendáriumban, ma is használatos temetőnek nevezett Hatvan utcai temető, napjainkban már csak Csokonai síremléke jelezi egykori helyét. (1. ábra)

A mai Debrecenben már hiába keressük a Cegléd vagy Kossuth utcai, Hatvan utcai, vagy Csapó utcai református temetőt, a legelső szabad Dobozi temetőt, kicsit távolabb a Katolikus temetőnek is csak egy leszűkített részét találjuk. Illetve nyoma sincs a Váradi utcai (ma Monostorpályi út 5. sz. alatti) 17 kh 166 négyszögöl területű református temetőnek.⁵⁰

A Váradi, Péterfia, Brassó utcai és Ohat-szöghatár temetőkben elsősorban helybeli ezredek, cs. és kir. 39. gyalogezred, m. kir. 3. honvéd gyalogezred debreceni katonái nyugodtak, néhány vonatkatona, huszár és árkász is ezekben a temetőkben nyugodott.

⁵⁰Papp József: Debrecen város birtokkatasztere. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1997. 197.p.